

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 80 Eylül 2021 & Volume: 14 Issue: 80 September 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ERZURUM'UN MİMARİ MİRASI VE MİMARİ MİRASA YÖNELİK FARKINDALIK

ARCHITECTURAL HERITAGE OF ERZURUM AND AWARENESS OF THE ARCHITECTURAL HERITAGE

Neslihan KULÖZÜ UZUNBOY*

Ayşe Deniz YEŞİLTEPE**

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 6000 yıllık yerleşim tarihinde farklı uygarlıklara ev sahipliği yapmış ve önemli kültür varlıklarını sınırları içerisinde bulunduran Erzurum'da yaşayan halkın tarihin farklı dönemlerinde üretilmiş mimari mirasa yönelik farkındalığının ortaya konulmasıdır. Ayrıca, mimarlık ve mimarlık mirası ile ilişkisi anlamında farklı özelliklere sahip kentli bireylerin mimari mirasa yönelik algılarının değişiklik gösterebileceği varsayımından hareketle, araştırmanın, profesyoneller (mimar, peyzaj mimarı ile şehir ve bölge planı), Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi (mimarlık, peyzaj mimarlığı ile şehir ve bölge planlama bölümleri) öğrencileri ve sokaktaki adam olarak 3 grupta ele alınan örneklemnin mimari eserlere yönelik algılarının nasıl değiştiği de belirlenecektir.

Bu doğrultuda, araştırma kapsamında üç gruba ayrılan 248 kentli birey ile görüşülerek nitel veri toplanmıştır. Çalışmanın sonucunda, Erzurum örneğinde mimarlık mirası olarak korunması gerektiği en sık ifade edilen üç yapının; Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi ve Atlama Kuleleri olduğu görülmüştür. Bu yapılardan; Erzurum'un sembolü olarak da kabul edilen Çifte Minareli Medrese'nin aynı zamanda her bir görüşmeci grubu tarafından da en sık ifade edilen mimarlık mirası olduğu saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kültürel miras, mimari miras, koruma kültürü, farkındalık, Erzurum.

ABSTRACT

This study aims to explore inhabitants' awareness about Erzurum's architectural heritage that were produced in different periods of history. Additionally, differences between the awareness about architectural heritage of the research's sample categorized into 3 groups due to their relationship with architecture and hence architectural heritage are also determined. To achieve its aim, in the context of the research, interviews were conducted with 248 habitants, who were divided into 3 groups as man in the street, professionals (architects, city planners and landscape architects) and students of Faculty of Architecture and Design at Atatürk University. Through this way, qualitative data has been collected for the use of this exploratory case study.

At the end, Twin Minaret Madrasa, Yakutiye Madrasa and Jump Towers were founded out as the most cited structures among all respondents. Moreover, Twin Minaret Madrasa that has been accepted as symbol of Erzurum was the most cited structure among all respondent groups separately.

Key words: Cultural heritage, Architectural heritage, Conservation culture, Awareness, Erzurum.

*Bu belgelerden bazıları; Avrupa Kültür Konvansiyonu (Avrupa Konseyi, Paris, 1954), Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Değerlerin Korunması Sözleşmesi (UNESCO, Lahey, 1954), Akdeniz'de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokolüdür (Avrupa Konseyi, Cenevre, 1986).

**Bu belgelerden bazıları; Dünya Kültür ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi (UNESCO, Paris 1972); Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, Granada, 1985), Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, Valetta, 1992).

1. GİRİŞ

Kültürel miras; insanoğlunun bilgi, değer, gelenek ve inançlarının yansıması olarak geçmişten bugüne ulaşmış somut ve somut olmayan tüm varlıklardır. Kültürel mirasın en önemli bileşenlerinden biri olan mimari miras ise; *“insanlığın ortak malı olan ve günümüze ulaşmış özgün nitelikleriyle geleceğe aktarılması gereken, farklı ölçek ve nitelikte olan ve tüm değerleriyle, bütünlük koruma ilkelerine göre korunması gereken yapı ve yapı grupları”* olarak tanımlanmaktadır.

Korumanın nesnesi olan kültürel miras ve onun bileşenlerini oluşturan kültür varlıklarına yönelik bugün ulaşılan bilinç noktasına gelinceye kadar toplumlar, ürettikleri değerlerin korunması konusunda tarih boyunca farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Bu bağlamda, uzmanlıklar oluşmuş, ilgili ölçütler belirlenmiş, yasal düzenlemeler yapılmış ve yeni örgütlenmelere gidilmiştir (Tuncer & Madran, 2012). Bu tarihsel süreçte kültür varlığını temsil etmek için kullanılan ilk kavram anıt olmuştur. Anıt kavramının içeriği zamanla evrilmiş; 17. yüzyılın sonuna kadar arkeolojiyle bağlantılı olarak kullanılan kavram, izleyen dönemlerde hafıza ve toplumsal bellekle bağlantılı olarak, estetikle ilişkilendirilmiştir (Omay Polat & Can, 2008). Bu tarihsel değişim sürecinde, günümüzdeki anlamda koruma kavram ve uygulamaları 19. yüzyılda, gelişmeye başlamıştır (Aydeniz, 2009). Bu doğrultuda kültürel mirasın korunmasına yönelik olarak uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından sürdürülen çalışmalar sonucunda çok sayıda düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerin bir bölümü tavsiye niteliğinde olup korumayı kuramsal ve uygulama bağlamında yönlendiren belgeler iken¹, diğer bir bölümü ise bağlayıcıdır ve Türkiye’de de yasa ile benimsenmiştir². Ancak ülkeler için tartışmalara başlangıç olabilen ve bir bölümü bağlayıcı olan bu belgeler, koruma pratiğinde, uygulamaya yönelik standartları oluşturmada yetersiz kalmaktadır. Çünkü uygulama boyutu bağlama göre yani ülkelerin yasal, yönetsel yapıları ile kültür varlıklarının niteliklerine göre farklılık göstermek zorundadır (Özgönül, 2012). Ayrıca, ülkede koruma kültürünün gelişmişlik düzeyi de korumada önemli rol oynamaktadır.

Kültür varlıklarının korunması gerekliliği tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde ele alınmış olan ve 21.yüzyıla gelindiğinde bilimsel, estetik ve doğal değerlerin karşılığı içsel; sosyo-kültürel, sembolik, ekonomik ve tinsel değerlerin karşılığı ise dışsal değerler (Demas, 2002; Levent, 2011) olarak sınıflandırılan değerlerinden kaynaklanmaktadır. Değerleri nedeniyle korunması gereken, tüm insanlığa ait kültür varlıklarını korumak ve yaşatmak insanlığın ortak sorumluluğudur (Tuncer & Madran, 2012). Bu sorumluluğun toplum tarafından üstlenilmesi tüm kültürel değerleri ilgilendiren temel bir olgu olan koruma kültürünün varlığını gerektirir. Koruma kültürünün oluştuğu ve yaygınlaştığı toplumlarda, toplumun farklı kesimlerinden bireyler koruma süreçlerine sorumluluk duyarak, bilinçli yaklaşarak ve kamu yararını kişisel yararın önünde tutarak katılmaktadır. Bu nedenle uluslararası ve ulusal düzenlemelerle birlikte kültürel mirasımızın korunması için toplum genelinde yaygın bir koruma kültürünün oluşturulması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Çünkü korunacak değerlerin farkına varmak, benimsemek, yaşamla bütünleştirmek ve bu mirası gelecek nesillere iletmekle yükümlü olduğumuzu bilmek koruma kültürüne sahip olmayı gerektirmektedir (Madran, 2007).

Buradan hareketle, araştırma kapsamında kültürel mirasın bileşeni olan mimari mirasa yönelik farkındalığın MÖ 4000’li yıllara dayanan yerleşim tarihi boyunca önemli mimari miras eserlerinin üretildiği Erzurum (Kulözü, 2016) örneğinde ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada herhangi bir taşınmazın ya da alanın, kültür varlığı statüsü kazanması için sahip olması gereken değerleri bilen veya bilmeyen ancak mimarlık mirası örnekleri ile kentsel mekânda gündelik yaşamlarında varlıklarını bir arada sürdüren kentlilerin, bu kültür varlıklarından hangilerini mimari miras olarak algıladıkları ortaya konulacaktır.

Araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda yapılan alanyazın incelemesi sonucunda kültür varlıklarına ilişkin algı ve farkındalık ile koruma kültürüne ilişkin çalışmaların 2010’larda yaygınlaştığı görülmüştür. Bu bağlamda uluslararası literatür de yer alan çalışmaların öncülerinden (Nyaupane & Timothy,

¹Bu belgelerden bazıları; Avrupa Kültür Konvansiyonu (Avrupa Konseyi, Paris, 1954), Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Değerlerin Korunması Sözleşmesi (UNESCO, Lahey, 1954), Akdeniz’de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokolüdür (Avrupa Konseyi, Cenevre, 1986).

² Bu belgelerden bazıları; Dünya Kültür ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi (UNESCO, Paris 1972); Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, Granada, 1985), Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, Valetta, 1992).

2010) Arizona (ABD) örneğinde kültürel mirasa yönelik halkın farkındalığını ortaya koymaktadır. İzleyen çalışmalardan (Shankar & Swamy, 2013) kültürel miras farkındalığının mirası korumada ve yönetmedeki kritik önemine vurgu yaptıkları çalışmalarında, Mysore kenti örneğinde mirası korumak için farkındalık yaratmaya yönelik aktörlerin çalışmalarına odaklanmaktadır. Apaydın (Apaydin, 2017) Türkiye örneğinde kültürel mirasa yönelik farkındalığı, Çatalhöyük/Çorum, Ani Harabeleri/Kars ve Hattuşaş/Çorum örneklerinde toplum arkeolojisinin ve yerel müzelerin önemine vurgu yaparak ortaya koymaktadır. Uluslararası literatürde yer alan mimarlık mirasına ilişkin çalışmalar incelendiğinde ise ulaşılan sınırlı sayıda çalışmadan Azhari ve Mohamed (Azhari & Mohamed, 2012)'in halkın miras niteliğindeki binaların korunmasına ilişkin algısını Malezya örneğinde incelediği görülmüştür. Katapidi (Katapidi, 2015) Yunanistan'ın geleneksel yerleşim alanları örneğinde mimari mirasa yönelik farkındalığı belirlerken, Costa ve Carneiro (Costa & Carneiro, 2020) mimari mirasın turizm destinasyonlarını ziyarette turistler için önemli bir motivasyon oluşturduğundan hareketle Portekiz'in Aveiro kenti örneğinde mimarlık mirasının kültürel önemine ilişkin algıyı analiz etmektedirler.

Diğer taraftan, ulusal literatürde de konuyla ilgili araştırmaların, özellikle turizm alanında, son on yılda arttığı görülmektedir. Bu araştırmalardan yerel halka odaklanan Çetin (Çetin, 2010) Cumalıkızık köyü örneğinde kültürel miras, kültürel turizm ve turizme ilişkin görüşleri; Okuyucu ve Somuncu (Okuyucu & Somuncu, 2012) Osmaneli örneğinde, kültürel miras, kültürel mirasın korunması ve turizm amaçlı kullanılması konularındaki algı ve tutumları belirlemektedir. Yerel halkın kültürel mirasın korunmasında önemli bir aktör olduğuna vurgu yapan İşçi vd. (İşçi vd., 2017) kültürel miras olarak parşömeğe yönelik yerel halk farkındalığının ve kültürel miras algısının ortaya konulmasını hedeflerken; İşçi vd. (İşçi vd., 2018) mekâna ve yerel halka bağlılık ile kültürel mirasa yönelik algı ve korumaya yönelik tutum arasındaki ilişkileri ele alan teorik bir model sunmakta ve modeli test etmektedir. Turgut Gültekin ve Uysal (Turgut Gültekin & Uysal, 2018) çalışmalarında Karaman-Taşkale köyünde bulunan kaya oyma mekânlar örneğinde halkın bu kültür mirasına ilişkin bilinç, farkındalık düzeyleri ile bu değerlerin korunması süreçlerine katılım eğilimleri belirlemişlerdir. Yerel halkın algısı ve farkındalığına odaklanan bu çalışmaların yanında, üniversite öğrencilerine odaklanan çalışmalar yaygın olarak görülmektedir. Bunlardan; Akkuş vd. (Akkuş, G., Karaca, Ş, Polat, 2015) öğrencilerin Sivas'ın doğal ve kültürel mirasına ilişkin farkındalık ve deneyim düzeylerini ortaya koyarken, aynı şehir örneğinde Karaca-Yılmaz vd. (Karaca Yılmaz vd., 2017) öğrencilerin kültürel mirasa ilişkin farkındalıklarını incelemiştir. Bahtiyar-Karadeniz (Bahtiyar Karadeniz, 2020) ise coğrafya eğitimi alan üniversite öğrencilerinin Türkiye örneğinde evrensel kültürel miras değerlerine ve varlıklarına yönelik algılarını ve farkındalıklarını belirlemiştir. Kültürel mirasa ilişkin farkındalık ve algı alanında öğrencilere odaklanan çalışmaların büyük bir bölümünde turizm alanından (turizm rehberliği, turizm işletmeciliği ve otelcilik, turizm ve otelcilik) öğrencileri örneklem olarak belirlendiği görülmektedir. Bunlardan; Köroğlu vd. (Köroğlu vd., 2018) öğrencilerin kültürel miras kavramına ilişkin algılarını ortaya çıkarırken, Keskin ve Saçlı (Keskin & Saçlı, 2020) çalışmalarında öğrencilerin somut kültür varlıklarına ilişkin algılarını ölçmekte, Güneş ve Alagöz (Güneş & Alagöz, 2018) öğrencilerin kültürel mirasa yönelik tutumlarını belirlemektedir. Diğer taraftan, ulusal mimarlık alan yazınında doğrudan mimarlık mirasına yönelik farkındalık ve algıya ilişkin çalışmaya rastlanmazken, Sürücü ve Başar'ın (Sürücü & Başar, 2016) kültürel miras korumada temel aktörün birey olduğuna ve bireyin farkındalığı, bilinçlenmesi ve eğitiminin önemine vurgu yaptıkları çalışmalarında farkındalık geliştirme aracı olarak sanal gerçeklik uygulamalarını inceledikleri görülmüştür.

Kısaca, literatür taraması, ulusal ve uluslararası ölçekte konunun mimarlık mirasının bulunduğu yapıyı çevreyi tasarlayan ve/veya mevcut mimarlık mirasının korunması süreçlerinde yer alan uzmanlık alanlarından çok kültürel mirası turizm merkezlerinin çekiciliğini arttıran turistik bir ürün olarak ele alan turizm alanında popüler olduğunu göstermektedir. Ayrıca mimarlık mirasına yönelik algı ve farkındalığa odaklanılan çalışmaların hiçbirinde mimari ve mimarlık mirasına ilişkin farklı bilgi düzeylerine sahip oldukları kabul edilebilecek profesyoneller (mimarlar, peyzaj mimarları, şehir ve bölge plancıları), mimarlık alanından (mimarlık, peyzaj mimarlığı, şehir ve bölge planlama) öğrenciler ve sokaktaki adam gibi farklı örneklem gruplarının algılayış farklılıkları ortaya konulmamıştır. Bununla birlikte literatürde Erzurum'un kültürel mirasına ve mimarlık mirasına yönelik algı ve farkındalığa yönelik bir çalışma da bulunmamaktadır.

Bu nedenlerle literatürdeki boşluğu doldurmaya katkıda bulunması hedeflenen bu çalışmanın, izleyen bölümlerinde öncelikle koruma politika ve pratiklerini yönlendiren uluslararası düzenlemelerden özellikle 1970'lerden itibaren insanı ve insani değerleri ön plana çıkaran; korumanın sağlanması için halkın bilinçlenmesinin, eğitiminin, farkındalığının arttırılmasının gerekliliğini belirten ve halkın kültür varlıklarına ilişkin algısının önemi gibi konulara yer veren düzenlemeler sunulacaktır. İkinci olarak, materyal ve yöntem

bölümünde öncelikle araştırmanın örneğini oluşturan Erzurum kentinin mimarlık mirasından örnekler inşa edildikleri dönemlere göre tarihsel bir ele alışla sunulacaktır. Araştırmanın yönteminin sunulmasının ardından ise çalışma kapsamında elde edilen bulgular ortaya konulacaktır. Son olarak çalışma, bulguların değerlendirildiği ve bunlara bağlı tartışmanın sürdürüldüğü sonuç bölümü ile tamamlanacaktır

2. KAYGISI KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASINDA İNSANI ÖN PLANA ÇIKARAN ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

Günümüz dünyasında kültürel miras ve kültür varlıklarına yönelik oluşmuş bilinç aşamasında kültür mirasının korunmasına büyük önem verilmektedir. Bu çerçevede koruma süreçlerini yönlendirerek kültürel mirasın sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla uluslararası kurum ve kuruluşlar³ tarafından çalışmalar yapılmaktadır (Madran, 2007). 20. yüzyılın ilk yarısında oluşturulmaya başlanan ilk uluslararası belgeler ile kültürel miras ve korunmasında yeni bir süreç başlamış, böylece tarihin farklı dönemlerinde bilinçli ya da bilinçsiz gelişen koruma yaklaşımları farklılaşmıştır. Bu anlamda 1904 yılında gerçekleştirilen Altıncı Uluslararası Mimarlar Kongresi önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Kongrede “Mimari-Eserlerin Korunması ve Onarımı” konusunda alınan kararlar daha sonraki yıllarda hazırlanan tüzük ve tavsiye kararlarının alt yapısını oluşturmuştur (Özgönül, 2012). 20. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, kültürel mirasın korunması ile ilgili uluslararası antlaşma, sözleşme, tüzük ve şart gibi belgeler; uluslararası tutumları izlemeye olanak verir, eğitim ve terminoloji kullanımına çok önemli katkılar sağlar olmuştur (Madran, 2007). 20. yüzyıl başlarında daha çok mevcut olanı muhafaza etmeye yönelik bir yaklaşım görülürken, 1964 Venedik Tüzüğü ile uluslararası alanda miras içeriği daha istikrarlı bir hale dönüştürülmüştür (Özgönül, 2012).

Bu çerçevede 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uluslararası ölçekte kültürel mirasın korunmasına yönelik yaklaşımın oluşmasında ve değişen dünyada yaşanan gelişmeler doğrultusunda şekillenmesinde, Avrupa Konseyi’nin sözleşmeleri ile ICOMOS’un oluşturduğu tüzük, tavsiye kararı ve niyet belirten belgeleri etkili olmaktadır. Bu düzenlemelerden bazıları korumada insanı ve insani değerleri ön plana çıkararak koruma alanına farklı açılımlar getirmektedir.

Bunlardan ilki, Split Konferansı’nın (1971) sonuç metni olan Tarihi Öneme Sahip Kentlere İlişkin Bildirgesidir. Bildirge ile kültürel mirasa ilişkin halkın bilinçlendirilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır (*Tarihi Öneme Sahip Kentlere İlişkin Split Bildirgesi*, 1971).

1985 yılında, Granada’da kabul edilen, Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi’nde ise mimarlık mirasının korunması bağlamında koruma kültürünün geliştirilmesi konusu gündeme getirilmiştir. Granada Sözleşme ile koruma kültürünün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasının önemi ortaya konulmuş; karar alma süreçlerinin çeşitli aşamalarında ilgili kurum ve kuruluşlar ile halk arasında bilgi sağlama, danışmanlık ve işbirliğini geliştirmenin gerekliliğinin altı çizilmiş; ve mimari mirasın korunmasında modern iletişim ve tanıtma tekniklerinin yardımıyla halkın bilinçlendirilmesine, bunun için okul çağlarından başlayan uygulamaların gerekliliğine vurgu yapılmıştır (*Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi*, 1985).

1994 tarihli Nara Özgünlük Belgesi ile kültürel mirasın korunmasında özgünlük değerine vurgu yapılmıştır. Kültürel mirasın korunmasının değerler üzerinden yapılacak koruma önerileriyle daha kolay olabileceğine dikkat çekmiştir. Nara Belgesi kültür varlıklarının sahip oldukları değerlerin kültürden kültüre hatta dönemden döneme farklılaşması sebebiyle özgünlük kavramının sabit kriterler üzerinden değerlendirilemeyeceğini bu nedenle, kültür varlıklarının var oldukları kültürel bağlam çerçevesinde değerlendirilmesinin gerekliliğini gündeme getirmiştir (*The Nara Document on Authenticity*, 1994).

1999 yılında Kültürel Öneme Sahip Yerlerin Korunması Amaçlı yayınlanan Burra Tüzüğü ise, kültürel değerlerin yerin devam eden tarihiyle değişebildiğine işaret etmektedir. Tüzük ile kültürel mirasın değerlendirilmesinde fiziksel değerlerin yanı sıra somut olmayan değerler de öne çıkarılmakta ve bu değerlerin farklı gruplara ya da bireylere göre değişebileceği savunulmaktadır (*The Burra Charter*, 1999).

21. yüzyılın başında imzalanan Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi ise o zamana kadar kültürel mirası koruma alanında yaşanan gelişmeler ve oluşmuş birikim üzerinden bir yaklaşım değişikliğini işaret etmektedir (GÜNGÖR, 2011). Faro Çerçeve Sözleşmesi ile kültürel mirasın merkezine insan ve insani değerler konulmuştur. Böylece “Mirasımızı nasıl ve hangi yöntemle koruyabiliriz?” sorusunun yerini, “Mirasımızın değerini neden ve kim için belirgin kılmalıyız?” sorusu almıştır (Güngör, 2011; Ünsal & Pulhan,

³ UNESCO, Avrupa Konseyi (COE), Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi / ICOMOS, Dünya Miras Kentleri Organizasyonu (OWHC), Bizim Avrupamız (Europa Nostra), Avrupa Tarihi Kentler ve Bölgeler Birliği ve Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarımı Çalışmaları Uluslararası Merkezi (ICCROM).

2012). Sözleşme ile halkın kültür varlıklarının korumasına ilişkin süreçlere kültürel mirasın tanımlanmasından başlayarak katılımının gerekliliğine dikkat çekilmiştir (Kamacı, 2014). Kültürel mirasın korunması bağlamında kültürün geliştirilmesi konusuna vurgu yapılan sözleşmede ayrıca kültür mirasının tanımlanması ile başlayan koruma süreçlerine halkın hak ve sorumluluk çerçevesinde katılması, mirasın toplum için önemi, aktörler arası iş birliği ve uzlaşma sağlama, kamu yararına ulaşma ve eğitim konularına vurgu yapılmıştır (Faro Sözleşmesi, 2005).

2008 yılında yayınlanan Kültürel Miras Alanlarının Algılanması ve Sunumu Tüzüğü ile kültür mirasının halka doğru anlatılmasının ve halk tarafından doğru algılanmasının sürdürülebilir korumanın sağlanmasındaki önemine vurgu yapılmıştır (Kamacı, 2014; *Kültürel Miras Alanlarının Algılanması ve Sunumu Tüzüğü*, 2008). 7 temel prensibin belirlendiği tüzükte yer alan Erişim & Anlayış, Bilgi Kaynakları, Sürdürülebilirlik ile Katılım ve Kapsayıcılık prensipleri kapsamında halkın kültürel mirasa ilişkin bilinçlendirilmesi, koruma süreçlerine katılımlarının sağlanması, kültürel mirası halka anlatmakta bilimsel ve geleneksel yöntemlerin kullanımı, sürdürülebilir korumayı sağlamak için halkın anlayışını ve katılımını sağlamanın önemine vurgu yapılmıştır.

2011 yılında kabul edilen Tarihi Kent ve Kentsel Alanların Korunması ve Yönetimi için Valetta İlkeleri ile yaşam kalitesi kavramı kültür varlıklarını koruma alanına dâhil edilmiştir. Bu çerçevede tarihi yerleşimlerin ve kentsel alanların korunması için; Tanımlar, Değişimin Zorlukları, Müdahale Kriterleri & Öneriler ve Stratejiler başlıkları altında 4 grup altında ilkeler geliştirilmiştir (ICOMOS, 2011). Bu çerçevede, Müdahale Kriterleri başlığı altında yönetim maddesine yer verilmiş ve halkı da içine alan tüm paydaşların katılımı ile sürdürülebilir korumanın sağlanabileceğine; halk katılımının kolaylaştırılması için ise bilginin yaygınlaştırılması ile bilinçlendirme ve eğitimi sağlayacak yeni kurumlara duyulan ihtiyaca vurgu yapılmıştır. Öneriler & Stratejiler başlığı altında yer alan katılım maddesi kapsamında ise koruma süreçlerinin katılımlı olmasının, katılımı teşvik etmek için okul yaşındaki çocuklar dâhil olmak üzere halk için bilgilendirme programı oluşturulmasının, gerekliliği ifade edilmiştir. Ayrıca halkın farkındalığının artırılması ve katılımının sağlanmasında iletişim ve bilgi teknolojilerinden yararlanmanın önemine vurgu yapılmıştır.

Son olarak 2014 yılında yayınlanan İnsani Değer Olarak Miras ve Peyzaj hakkında Floransa Bildirgesi, kültürel mirasın ve peyzajların barışçıl ve demokratik toplumları desteklemek için taşıdığı değere ilişkin ilke ve tavsiyeler bildirgesi olarak tanımlanmaktadır (Floransa Bildirgesi, 2014). Bildirge kapsamında toplum odaklı yaklaşım kavramına yer verilmiş ve bu kavram altında yerel toplulukların kendi kültürel miraslarıyla ilgilenmesi, onları tanıması ve saygı göstermesi, kültürel peyzaj alanlarının yönetimini sağlamanın korumanın sürdürülebilirliğine katkıda bulunacağına vurgu yapılmıştır. Bildirgede ayrıca kamunun bilinçlenmesinin, bilinçlenmenin sağlanmasının, sosyal yaşam ve yaşam kalitesi ile katılımlı eylemlerin teşvik edilmesinin sürdürülebilir korumanın sağlanmasındaki önemi ifade edilmiştir.

Sonuç olarak 20. yüzyılın son çeyreğinde uluslararası düzenlemelerde koruma süreçlerinde insan ve insani değerleri ön plana çıkaran yaklaşımlar görülmeye başlanmıştır. Bu durum, koruma alanında 1970'lerde gündeme gelmeye başlayan yeni hassasiyetler ile korumanın öznesinin, fiziksel çevre olduğu kadar bu çevreyi oluşturan, sürdürülebilirliğini sağlayan, bu çevreyi deneyimleyen insanlarla o insanlar aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan kültür olduğu fikrinin benimsenmeye başlandığını göstermektedir.

Kısaca, koruma alanında 21. yüzyılda geline nokta, kültür varlıklarının ve korumanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için yerel halkı koruma süreçlerine dâhil eden bir açılım aranmaktadır. Bu durum koruma kültürünün yaygınlaşması ile korunacak kültür varlıklarına ilişkin halkın algısı ve farkındalığını günden güne daha önemli hale getirmektedir. Çünkü bu değerleri korumak ancak bunlara sahip olan toplumda farkında olmakla başlayan koruma kültürünün gelişmesiyle olanaklıdır.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. MATERYAL: ERZURUM VE ERZURUM'UN MİMARLIK MİRASI

Tarih öncesi çağlardan beri önemli bir yerleşim alanı olan Erzurum, günümüze kadar birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır (Karpuz, 1976; Kulöz, 2015; Kulöz Uzunboy, 2017). Arkeolojik kazılara göre Erzurum 6000 yıllık tarihi içinde Hurriler, Urartular, Kimmerler, İskitler, Medler, Persler, Partlar ve halefleri, Romalılar, Bizanslılar, Sasaniler, Araplar (Dört Halife Devri, Emeviler, Abbasiler) Selçuklular, Moğollar, İlhanlılar ve halefleri, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin egemenliğinde kalmıştır (Aşıroğlu, 1974; Demircan, 2010; Kulöz, 2015; Özgen, 2009; Tuğlacı, 1985; Yaman, 1981). Çevresiyle birlikte 6000 yıldır birçok uygarlığın yaşamına sahne olan Erzurum'un ev sahipliği yapmış olduğu kültürel çeşitlilik kültür varlıkları aracılığıyla kentsel mekânına kazınmıştır. Bu

bağlamda özellikle 11. yüzyıldan sonra kentte, günümüze kadar ulaşan önemli anıtsal yapılar üretilmiştir. Günümüzde Erzurum'da, kale⁴ dışında, Roma dönemi ve öncesine ait eserlerin kalıntılarına nadir olarak rastlanmaktadır (Özgen, 2009).

Erzurum, 1071 Malazgirt zaferinden sonra Bizans hâkimiyetine son verilmesinin ardından Saltuk Bey'in yönetimine verilmiş ve bölgede 1072-1202 yılları arasında hâkimiyetini sürdüren Saltukoğulları Beyliği'nin başkenti olmuştur (Demircan, 2010). Türk mimarisi ve bölge tarihi açısından önemli yapılar bulunduran kentte (Kulöz, 2016) bu dönemden günümüze ulaşan yapılar ilk Saltuklu eserleri olarak bilinen Kale Mescidi ve Tepsi Minare⁵ ile Ulu Cami (Resim 1) ve Emir Saltuk Türbesidir⁶.

Resim 1. 12. Yüzyıl Saltuklu Dönemi Eseri Erzurum Ulu Cami (Yazarların kişisel arşivi)

Selçuklu çağı mimari eserleri bakımından zengin kentlerden biri olan Erzurum, sırasıyla Erzurum Selçukluları (1202-1230) ve Anadolu Selçukluları (1230-1242) yönetimleri altında kalmıştır (Yaman, 1981). Kentte Selçuklu dönemine ait Çifte Minareli Medrese (Resim 2) ile dönemin sanat düzeyi ve mimari anlayışını simgeleyen yapılar olan Ahi Baba Kümbeti, Cincime Hatun Kümbeti ve Rabia Hatun Kümbeti bulunmaktadır (Karpuz, 1976; Kulöz, 2016; Yaman, 1981).

Erzurum'un 1242-1336 yılları arasında Moğol ve İlhanlı yönetimleri altında kaldığı dönemden⁷ kalan önemli İlhanlı eserleri ise Yakutiye Medresesi (Resim 3) ile Ahmediye Medresesi'dir (Gündoğdu, 2009; Kulöz, 2016). Erzurum'da özellikle Saltuklu, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde inşa edilen tarihi eserler, şehrin kültür ve sanat merkezi olmasında önemli rol oynamıştır.

Resim 2. 13. Yüzyıl Selçuklu Dönemi Eseri Erzurum Çifte Minareli Medrese Yazarların kişisel arşivi)

⁴ Erzurum Kalesi'nin ilk yapılışı MÖ 900'lerdeki Urartu Medeniyetine kadar uzanmaktadır. Ancak bugün varlığını koruyan Erzurum Kalesi; 415 yılında, Roma İmparatoru Theodosius adına Komutan Anatolius tarafından yaptırılmıştır (Kulöz, 2016; Tuğlacı, 1985)

⁵1848 yılında saat yerleştirilmesi ile Saat Kulesi olarak anılmaya başlanan yapı gözetleme kulesi olarak da kullanılmıştır (Gündoğdu vd., 2010).

⁶Melik Gazi Kümbeti olarak da anılan Emir Saltuk Kümbeti Üç Kümbetlerin en büyüğü ve ilk olarak inşa edilenidir (Karpuz, 1976; Gündoğdu, 2009; Gündoğdu vd., 2010; Madran, 2009; Yılmaz, 2011).

⁷İlhanlı Devleti'nin yıkılışından sonra, Erzurum Osmanlı Toraklarına katılana kadar Eretna Beyliği'nin, Timur'un, Karakoyunluların, Akkoyunluların ve son olarak Safevi Devletinin egemenliğine girmiştir (Yaman, 1981)

Resim 3. 14. Yüzyıl İlhanlı Dönemi Eseri Erzurum Yakutiye Medresesi (Yazarların kişisel arşivi)

1514 yılında Osmanlı topraklarına katılan Erzurum'da bu döneme ait mimari yapılar arasında Rüstem Paşa Kervansarayı (Taş Han) (Resim 4), Lala Paşa Cami ve Ayaz Paşa Cami yer almaktadır (Gündoğdu, 2009; Karpuz, 1976).

Erzurum'da Osmanlı'nın batılılaşma sürecinde üretilen ve dönemin mimari özelliklerini barındıran Eski Hükümet Binası (Erzurum Bölge İdare Mahkemesi), Eski Vali Konağı (Tatbikat İlköğretim Okulu), Eski Adliye Binası (Yakutiye Belediyesi), Kongre Binası ile konak olarak inşa edilen ve bir dönem Alman Konsolosluğu olarak da kullanılan Atatürk Evi (Resim 5) gibi yapılar da yer almaktadır (Kulözü, 2016). Ayrıca 1876-1877 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşında önemli savunma noktaları olarak kullanılmış Tabyalar kentin Osmanlı dönemine ait önemli kültür varlıklarıdır (Gündoğdu, 2009; Tuncer & Madran, 2012).

Resim 4. 16. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Eseri Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı (Taş Han) (Yazarların kişisel arşivi)

Resim 5. 19. Yüzyıl Batılılaşma Dönemi Eseri Atatürk Evi (Yazarların kişisel arşivi)

Türkiye'nin kurtuluş mücadelesinde, Erzurum Kongresiyle tarihteki yerini alan kent Cumhuriyetin ilanının ardından da önemini sürdürmüştür. Bu dönemde inşa edilen Erzurum Lisesi (Resim 6), İş Bankası Binası, Gar Binası ve Eski Tekel Binası (Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı) önemli modern mimarlık örnekleri arasında yer almaktadır.

Erzurum ili ve ilçelerinde, özellikle 11. yüzyıl ve sonrasında varlık gösteren farklı toplumların ürettiği ve tescillenerek koruma statüsüne sahip olan 644 kültür varlığı⁸ bulunmaktadır. 2013 yıl sonu verilerine göre bu kültür varlıklarının 384'ü il merkezinde yer almaktadır (Erzurum Taşınmaz Kültür Varlıkları, 2013).

Resim 6. 20. Yüzyıl Cumhuriyet Dönemi Eseri Erzurum Lisesi (Yazarların kişisel arşivi)

3.2. YÖNTEM

Bu çalışma, amacı doğrultusunda, nitel veriye dayalı keşifsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın saha çalışması Şubat-Nisan 2015 tarihleri arasında Erzurum'da sürdürülmüştür. Çalışmanın amacı doğrultusunda, araştırma evrenini oluşturan kentli bireyler 3 grupta ele alınmıştır. Bu ele alış, mimarlık mirasına yönelik algıdaki farklılıkların görüşmecilerin mimarlık alanındaki bilgi ve birikimleri paralelinde değişebileceği varsayımından hareketle oluşturulmuştur. Bu bağlamda araştırmanın evrenini sokaktaki adam, profesyoneller ve Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi öğrencileri olmak üzere 3 grup oluşturmaktadır.

Buradan hareketle, örneklem büyüklüğü araştırma evreni olarak kabul edilen Erzurum kenti merkezini oluşturan üç ilçenin (Aziziye, Yakutiye ve Palandöken) 15 yaş ve üzeri nüfusu üzerinden hesaplanmıştır. 2013 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verilerine göre bu üç ilçe nüfusunun toplamı 394.684, 15 yaş ve üzeri nüfus ise 289.771'dir⁹. Yazıcıoğlu ve Erdoğan'dan (Yazıcıoğlu & Erdoğan, 2004) yararlanılarak $\alpha = 0.05$ ve ± 0.05 örneklem hatası (d) ($p=0.8$, $q=0.2$) için araştırma evrenini temsil edecek örneklem büyüklüğü 246 olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın amacına uygun olarak 3 grupta ele alınan öğrenciler, profesyonel ve sokaktaki adam gruplarından eşit büyüklükte örneklem ulaşılması hedeflenmiştir. Öğrenciler ve sokaktaki adam grubuna giren örneklem ile yapılan görüşmelerden 95'er görüşme araştırmada veri olarak kullanılmıştır. Ancak profesyonel grubunda analize dâhil edilebilecek 58 görüşmeye ulaşılmıştır¹⁰.

3 grupta ele alınan görüşmeciler tesadüfî örneklem seçim tekniği ile belirlenmiştir. Bunlardan, öğrencilerle Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi binasında, profesyonellerle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, KUDAKA ve Atatürk Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi gibi kamu kurumlarında ve sokaktaki adam grubuna giren görüşmecilerle Cumhuriyet Meydanında (günümüzde kentte yaygın olarak Havuzbaşı olarak anılmaktadır (Kulözü Uzunboy, 2017)) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylece toplamda 248 görüşmeci ile yapılan yapılandırılmış görüşme sonucunda çalışmada kullanılan nitel veri elde edilmiştir.

Tablo 1'de araştırma kapsamında görüşülen Erzurum kenti merkez ilçelerinde yaşayan, çalışma kapsamında 3 grupta değerlendirilen görüşmecilere ilişkin bilgiler sunulmuştur.

⁸384 kültür varlığının 155'i sivil mimarlık örneği, 81'i dinsel yapılar, 6'sı şehitlikler, 34'ü askeri yapılar, 19'u idari yapılar, 68'i kültürel varlıklar, 4'ü anıt ve abideler ve 17'si ise mezarlıklardan oluşmaktadır (Erzurum Taşınmaz Kültür Varlıkları, 2013)

⁹ TÜİK, 2013

¹⁰Araştırmanın örneklemine oluşturan 3 görüşmeci grubundan eşit sayıda görüşmeciye ulaşılamamış olması, görüşmeci grupları arasında karşılaştırmalı bir analiz yaparken her grubun ifade ettiği yapıların ifade edilme sıklıkları kendi içinde değerlendirildiği için araştırmanın sonuçlarını etkilememiştir.

DEĞİŞKEN		FREKANS	YÜZDE (%)
Cinsiyet	Kadın	122	% 49.2
	Erkek	126	% 50.8
Yaş	15-25	142	% 57.3
	26-35	57	% 23
	36-50	38	% 15.3
	51 ve üzeri	11	% 4.4
Görüşmeci Grupları	Sokaktaki Adam	95	% 38.3
	Profesyoneller	58	% 23.4
	Öğrenciler	95	% 38.3

Tablo 1. Görüşmeci profili.

Çalışma kapsamında veri toplama aracı olarak yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşmeler sırasında görüşmecilere cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi ve mesleğini öğrenmeye yönelik olarak açık uçlu olgusal sorular (Tablo 1) ile “Erzurum kentinde gördüğünüz mimari yapılardan hangilerinin kültür varlığı/mimarlık mirası olarak kabul edilmesi ve korunması gerektiğini düşünüyorsunuz?” ve Korunmasını gerekli gördüğünüz bu yapıları önem ve öncelik sırasına göre sıralar mısınız?” şeklinde açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Bu yolla 248 görüşmeciden toplanan nitel verinin nicel veriye dönüştürülmesiyle elde edilen bulgular çalışmanın izleyen bölümünde sunulacaktır. Bulguların görüşmecilerin tamamı için sunulmasının ardından 3 görüşmeci grubu için karşılaştırmalı olarak sunumuna geçilecektir.

4. BULGULAR

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, 248 görüşmecinin tamamının Erzurum’da yer alan en az bir mimari yapı/yapı grubunu¹¹ korunması gereken kültür varlığı olarak ifade ettikleri görülmüştür. Bu bağlamda elde edilen bulgular, 248 görüşmeciden 75’inin 6, 53’ünün 5, 44’ünün 4, 43’ünün 3, 23’ünün 2 ve 10’unun yalnızca bir yapıyı; ifade ettiğini göstermiştir¹². Görüşmeciler tarafından 93 farklı yapı toplamda 1076 defa ifade edilmiştir.

Tablo 2’de görüldüğü gibi ifade edilen 93 farklı yapıdan %0.5 ile %18.1 söylenme sıklığına sahip ilk 20 yapı farklı yüzyıllarda ve farklı uygarlıkların kentteki hâkimiyetleri süresince üretilmiştir. Bu 20 yapı toplamda %90, geriye kalan 73 yapı ise toplamda %10’luk ifade edilme sıklığına sahip olmuştur. Tablo 2’de görülen yapılardan Erzurum Kalesi Roma; Ulu Cami, Saat Kulesi ve Üç Kümbetlerden Emir Saltuk Kümbeti Saltuklular; Çifte Minareli Medrese, Üç Kümbetlerden ikisi (Emir Saltuk kümbeti dışındaki) Selçuklu; Yakutiye Medresesi İlhanlılar; Lalapaşa Cami, Tabyalar, Erzurum Evleri, Taş Han ve Müceldili Konağı Osmanlı; Atatürk Evi, Kongre Binası, Numune Hastanesi Osmanlı Batılılaşma sürecinde; Atatürk Üniversitesi Kampusu, Erzurum Lisesi, Gar Binası ve Cumhuriyet Meydanı Cumhuriyetin ilanından sonra 20. yüzyılda; Atlama Kuleleri ise 21. yüzyılda üretilmiştir. Bu 20 yapıdan Atlama Kuleleri, Atatürk Üniversitesi Kampusu ve Cumhuriyet Meydanı dışındaki 17 yapı tescillidir. Toplamda ifade edilen 93 farklı yapı içerisinde söylenme sıklığı %18.2 olan ve görüşmecilerin %78.7’si tarafından korunması gereken mimari yapı olarak ifade edilen Çifte Minareli Medrese en sık ifade edilen yapı olmuştur. %10.5 söylenme sıklığı ile ikinci sırada yer alan Yakutiye Medresesi görüşmecilerin %45.6’sı tarafından; %9.4 söylenme sıklığı ile üçüncü sırada yer alan ve Erzurum’un sembolik özelliğe sahip en genç mimari yapılarından biri olan Atlama Kuleleri ise görüşmecilerin %40.7’si tarafından ifade edilmiştir. Dördüncü sırada yer alan yapı %7.2 ifade edilme sıklığı ile Lalapaşa Cami, beşinci yapı ise %6.9 ifade edilme sıklığı ile Ulu Cami olmuştur. Elde edilen bulgulara göre en sık ifade edilen bu 5 yapı 565 defa ifade edilerek toplam içinde %52’lik paya sahip olmuştur.

4.1. GÖRÜŞMECİ GRUPLARINA GÖRE ELDE EDİLEN BULGULAR

¹¹Çalışmanın izleyen bölümlerinde okuma kolaylığı sağlamak amacıyla yapı kavramı kullanılacaktır.

¹²Görüşmecilerden korunması gerektiğini düşündükleri yapıları ifade etmeleri istenmiştir. Ancak görüşmeciler tek yapılar ile birlikte Üç Kümbetler, Erzurum Evleri ve Tabyalar gibi yapı gruplarını ve Atatürk Üniversitesi Kampusu ve Cumhuriyet Meydanı gibi kentsel mekânları da ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgular 3 görüşmeci grubu için karşılaştırmalı olarak Tablo 3’de sunulmuştur. Üç grupta da ilk sırada Çifte Minareli Medrese ifade edilmiştir. Çifte Minareli Medrese sokaktaki adam görüşmeci grubu tarafından %20, profesyoneller grubu tarafından %18 ve öğrenciler grubu tarafından %17.1 ifade edilme sıklığına sahiptir. Ayrıca üç grup tarafından da %20 ile %2 sıklık aralığında sırasıyla 11, 13 ve 13 yapı ifade edilmiştir. Bu yapılardan 9’u olan Çifte Minareli Medrese, Yakutiye Medresesi, Atlama Kuleleri, Ulu Cami, Erzurum Kalesi, Erzurum Evleri, Üç Kümbetler, Tabyalar ve Lalapaşa Cami, üç grupta da %20 - %3.9 aralığında ifade edilmiştir.

Sıralama	Yapı	n	Toplam ifade edilen yapı (1076) içinde ifade edilme sıklığı (%)	Görüşmeciler (248) tarafından ifade edilme sıklığı (%)	İnşa Edildiği Dönem	Tescil Durumu
1	Çifte Minareli Medrese	196	18.2	78.6	Selçuklu (13.Yüzyıl)	Tescilli
2	Yakutiye Medresesi	114	10.5	45.6	İlhanlı (14. Yüzyıl)	Tescilli
3	Atlama Kuleleri	102	9.4	40.7	Türkiye Cumhuriyeti (21. Yüzyıl)	Tescili Yok
4	Lalapaşa Cami	78	7.2	31.0	Osmanlı (16. Yüzyıl)	Tescilli
5	Ulu Cami	75	6.9	29.8	Saltuklu (12. Yüzyıl)	Tescilli
6	Üç Kümbetler	68	6.2	27.0	Saltuklu – Selçuklu (12-14.Yüzyıl)	Tescilli
7	Tabyalar	64	5.9	25.4	Osmanlı (19. Yüzyıl)	Tescilli
8	Erzurum Evleri	59	5.4	23.4	Osmanlı (18.-19. Yüzyıl)	Tescilli
9	Erzurum Kalesi	46	4.2	18.1	Roma (5. Yüzyıl)	Tescilli
10	Taş Han	42	3.8	16.5	Osmanlı (16. Yüzyıl)	Tescilli
11	Atatürk Evi	23	2.0	8.9	Osmanlı (19. Yüzyıl)	Tescilli
12	Abdurrahman Gazi Türbesi	22	2.0	8.5	Osmanlı (18. Yüzyıl)	Tescilli
13	Saat Kulesi (Tepsi Minare)	20	1.8	7.7	Saltuklu (12.Yüzyıl)	Tescilli
14	Atatürk Üniversitesi Kampusu	16	1.4	6.1	Türkiye Cumhuriyeti (20. Yüzyıl)	Tescili Yok
15	Erzurum Lisesi	9	0.7	3.2	Türkiye Cumhuriyeti (20. Yüzyıl)	Tescilli
16	Kongre Binası	8	0.7	2.8	Osmanlı (19. Yüzyıl)	Tescilli
17	Gar Binası	7	0.6	2.4	Türkiye Cumhuriyeti (20. Yüzyıl)	Tescilli
	Numune Hastanesi				Osmanlı (19.Yüzyıl)	Tescilli

18	Cumhuriyet Meydanı	6	0.5	2.0	Türkiye Cumhuriyeti (20. Yüzyıl)	Tescili Yok ¹³
	Müceldili Konağı	6	0.5	2.0	Osmanlı (19. Yüzyıl sonu-20.Yüzyıl başı)	Tescilli
	Toplam	968	90	3.9		
	Diğerleri	108	10	0.4		
	GENEL TOPLAM	1076	100	4.3		

Tablo 2. Görüşmecilerin Korunması Gerekli Kültür Varlığı Olarak İfade Ettikleri Yapılar.

SOKAKTAKİ ADAM				PROFESYONELLER			ÖĞRENCİLER		
Sıra	Yapı	Frekans	%	Yapı	Frekans	%	Yapı	Frekans	%
1	Çifte Minareli Medrese	79	18.0	Çifte Minareli Medrese	52	20.0	Çifte Minareli Medrese	65	17.1
2	Yakutiye Medresesi	55	12.6	Yakutiye Medresesi	29	10.8	Lalapaşa Cami	49	12.7
3	Tabyalar	45	10.3	Atlama Kuleleri	21	8.4	Atlama Kuleleri	41	10.4
4	Ulu Cami	40	9.1	Üç Kümbetler	18	6.8	Yakutiye Medresesi	30	8.0
5	Atlama Kuleleri			Erzurum Kalesi			Erzurum Evleri	28	7.0
6	Üç Kümbetler	31	7.1	Taş Han	17	6.4	Ulu Cami	21	5.7
7	Erzurum Evleri	19	4.3	Ulu Cami	14	4.8	Üç Kümbetler	19	4.7
8	Erzurum Kalesi	18	4.1	Lalapaşa Cami	13	4.8	Atatürk Evi	15	3.6
9	Taş Han			Erzurum Evleri	12	4.5	Erzurum Kalesi	13	3.2
10	Lalapaşa Cami	16	3.7	Atatürk Evi			Tabyalar	12	2.9
11	Abdurrahman Gazi Türbesi	9	2.1	Tabyalar	9	3.4	Saat Kulesi	10	2.4
12				Saat Kulesi	5	2.0	Atatürk Üniversitesi Kampusu	8	2.1
13				Erzurum Lisesi			Abdurrahman Gazi Türbesi		
	Diğerleri	65	14.8	Diğerleri	46	17.5	Diğerleri	55	14.7
	Toplam	438	100	Toplam	263	100	Toplam	374	100

Tablo 3. Görüşmeci grupları, ifade ettikleri mimari yapılar ve ifade edilme sıklıkları.

Diğer taraftan 3 görüşmeci grubunda da diğer gruplardan farklı olarak ifade edilen yapılar olmuştur. Bu yapılar, sokaktaki adam grubunda Taş Han ve Abdurrahman Gazi Türbesi; profesyonel grubunda Taş Han, Atatürk Evi, Saat Kulesi ve Erzurum Lisesi; öğrenciler grubunda ise Atatürk Evi, Saat Kulesi, Atatürk Üniversitesi Kampusu ve Abdurrahman Gazi Türbesi'dir. Bunlardan yalnızca bir grup tarafından ifade edilen yapılar, Erzurum Lisesi ile Atatürk Üniversitesi Kampusudur.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

5.1. SONUÇ

Tüm insanlığın ortak değeri olan kültürel mirasımızın korunması için toplumda korunacak değerlerin farkına varmak ve benimsemek yani koruma kültürünün oluşturulması gerekmektedir. Koruma kültürünün olduğu ve yaygınlaştığı bir toplumda kültür varlıklarına yönelik bilgilendirme, ilgilenme ve bilinçlenme yani farkındalık gelişecektir. Koruma alanında yaşanan deneyimler neticesinde günümüzde gelinecek noktada koruma kültürü ve korunacak varlıklara ilişkin farkındalığın önemi anlaşılmış; koruma alanında insan ve kültür korumanın öznesi olarak gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren koruma süreçlerini yönlendirmek amacıyla yapılan uluslararası düzenlemelerde kültür varlıklarına yönelik algı,

¹³Cumhuriyet Meydanında bulunan Hakkı Atamulu tarafından tasarlanmış ve 23 Temmuz 1965 tarihinde açılışı yapılmış olan Atatürk ve Erzurum Kongresi Anıtı (Kulözü, 2017) tescillidir, ancak Cumhuriyet Meydanı tescilli değildir.

farkındalık ve koruma kültürünün geliştirilmesi konuları gündeme gelmiştir. Koruma kültürü, farkındalık ve algı konuları 1971 Split Bildirgesinden (*Tarihi Öneme Sahip Kentlere İlişkin Split Bildirgesi*, 1971) bu yana geçen 50 yıl içinde insan ve insani değerleri önceleyen düzenlemeler ile günden güne farklı açılımlar sağlayarak koruma politika ve uygulamalarını yönlendirmeye devam etmektedir.

Buradan hareketle çalışmada, insanlık tarihinin farklı dönemlerinden kalan kültür mirasımıza sahip Türkiye'nin önemli kimlikli kentlerinden biri olan Erzurum'da mimarlık ve mimarlık mirası ile ilgili farklı düzeylerde deneyim ve bilgiye sahip olduğu kabul edilebilecek görüşmeci gruplarının farkında oldukları ve korunması gerektiğini düşündükleri mimari varlıkların saptanması ve bu yolla kentlilerin mimari mirasa yönelik farkındalıkları ile hangi kültür varlıklarını mimari miras olarak algıladıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu araştırma kapsamında 3 grupta ele alınan görüşmecilerin ifade ettikleri 93 farklı yapı içinde ifade edilme sıklığı en fazla olan 20 yapıdan Erzurum Kalesi dışındaki 19 yapı 12. ve 21. yüzyıllar arasında; Saltuklu, Selçuklu, İlhanlı, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde üretilmiştir. Bu yapılardan Erzurum'un sembolü olarak kabul edilen ve kentin farklı tarihsel dönemlerde taşıdığı eğitim misyonunun göstergesi niteliğindeki Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi kentlilerin ilk iki sırada ifade ettikleri mimari eserlerdir. Üçüncü sırada ise Universiade 2011 Kış Oyunları için inşa edilen ve Erzurum'un yeni sembolü olacağı iddiasını taşıyan Atlama Kuleleri yer almıştır. İlk 20 sırada ifade edilen yapılardan 15'i Cumhuriyetin ilanından önce 12.-19. yüzyıllar arasında üretilmiş ve yaklaşık olarak onda dokuz ifade edilme sıklığına sahip olmuşlardır. Onda bir ifade edilme sıklığına sahip diğer 5 yapı ise Cumhuriyetin ilanından sonra üretilmiştir. Bu 5 yapı arasında yer alan Atlama Kuleleri dışındaki 4 yapı toplamda otuzda birden daha düşük bir ifade edilme sıklığına sahiptir. Bu yapılardan Erzurum Lisesi¹⁴ ve Gar Binası¹⁵ tescillidir. Türkiye'de kurulan ilk planlı üniversite kampusu olma özelliğine sahip Atatürk Üniversitesi Kampusu¹⁶ ve 1938 yılında hazırlanan ve Erzurum'un ilk planı olma özelliğine sahip Lambert planı ile şekillenen kent meydanlarından biri olan, ancak zaman içinde dönüşmüş, Cumhuriyet Meydanı (Kulözü Uzunboy, 2017) ise tescilsizdir.

Diğer taraftan, araştırma kapsamında 3 gruba ayrılan görüşmecilerin ifade ettikleri yapılar karşılaştırıldığında bu grupların ortak olarak ifade ettikleri 9 yapı olmuştur. Bu yapıların görüşmecilerin genelinde değerlendirildiğinde söylenen ilk 9 yapı olduğu görülmüştür. Bunlardan, Atlama Kuleleri dışındaki 8 yapı 12.-19. yüzyıllar arasında üretilmiştir. Bu durum, Erzurum kentinde korunması gereken kültür varlığı olarak algılanan mimari varlıklar üzerinde görüşmeci grupları arasında genel bir uzlaşma olduğunu göstermektedir. Ayrıca, her üç grubun da ilk sırada Çifte Minareli Medreseyi ifade etmiş olmaları 13. yüzyılda şehir Selçuklu hâkimiyeti altındayken inşa edilen ve dönemin mimari anlayışını simgeleyen yapının mimarlık ve mimarlık mirasına yönelik bilgi ve deneyimi farklı kentli bireyler için değişmeyen önemini ve Erzurum'un sembolü olma özelliğini koruduğunu göstermiştir.

Ancak 3 grupta ifade edilen ve ortaklık göstermeyen yapılar değerlendirildiğinde sokaktaki adam grubunca ifade edilen yapılardan Atlama Kuleleri dışındakiler 12. ve 19. yüzyıllar arasında üretilmiş kültür varlıklarıdır. Profesyonel ve öğrenci gruplarının ifade ettikleri yapılar arasında ise farklı olarak Batılılaşma ve Cumhuriyet Dönemi Mimarlık örnekleri yer almaktadır. Her iki grupta özellikle anı değeri ile öne çıkan Batılılaşma Dönemi eseri olan Atatürk Evi'ni ifade etmiştir. Farklı olarak profesyonel grubu tescilli bir kültür varlığı olan Erzurum Lisesi'ni, öğrenciler grubu ise tescilli olmayan Atatürk Üniversitesi Kampusu'nu ifade etmiştir. Kültür varlığı olarak algılanan mimari yapılar arasında Cumhuriyet Dönemi Modern Mimarlık eserlerinden Atatürk Üniversitesi, Erzurum Lisesi, Gar Binası ile Cumhuriyet Meydanı yer alıyor olsa da bu yapıların yüzde 2'nin altında söylenme sıklıklarına sahip oldukları görülmüştür. Bu durum modern mimarlık mirasına karşı farkındalık düzeyinin, 19. yüzyıl sonuna kadar üretilmiş kültür varlıklarına kıyasla, düşük olduğunu göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, görüşmeci gruplarının ifade ettikleri yapılar arasında büyük farklılıkların olmadığı görülmüştür. Buna karşın, profesyonel ve öğrenci grupları tarafından, düşük sıklıklarla ifade edilmiş olsalar da Modern Mimarlık örneklerinin de kültür varlığı olarak belirtilmesi ve sokaktaki adam grubu tarafından bunların ifade edilmemiş olması, henüz modern mimarlık eserlerine karşı farkındalığın

¹⁴Alman Mimar Lambert tarafından tasarlanmış ve 1929-1939 yılları arasında inşa edilen Erzurum Lisesi (Ünüvar, 1954) Erzurum'un erken Cumhuriyet Dönemi'nde planlanmış en prestijli noktalarından Cumhuriyet Meydanı yakınında yer almaktadır (Kulözü, 2015).

¹⁵Erzurum için tarihsel, sosyal ve kültürel öneme sahip olan Erzurum Gar Binası 1936-1939 yılları arasında Almanlar tarafından inşa edilmiş ve İstasyon Meydanında yer almaktadır (Bulut & Kulözü, 2013).

¹⁶Atatürk Üniversitesi Kampusu planı 1955 yılında Bayındırlık Bakanlığı tarafından ilan edilen uluslararası yarışma sonucunda elde edilmiştir. Yarışmayı Hayati Tabanlıoğlu, Enver Tokay, Ayhan Tayman ve Behruz Çinicî'den oluşan proje ekibi kazanmıştır. Proje 1957 yılında yapılan temel atma töreni ile uygulanmaya başlanmıştır (Kulözü & Bulut, 2013)

toplumun genelinde oluşmadığını, profesyoneller ve öğrenciler arasında ise henüz yaygınlaşmadığını ortaya koymaktadır.

5.2. TARTIŞMA

Araştırma kapsamında ilk üç sırada ifade edildiği ortaya konulan Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nden farklı olarak Atlama Kuleleri, kış turizmi önemli kalkınma eksenlerinden biri olan Erzurum'un kış kenti olma özelliği ile ilişkili olarak öne çıkan mimari yapıdır. Erzurum örneğinde elde edilen bu sonuç, halkın neyin korunması gerektiğine ilişkin algısının çoğunlukla uzmanlarla benzerlik göstermiş olmasına karşın yer yer farklılaşabileceğini göstermektedir ve izleyen çalışmalar için yeni araştırma sorularını beraberinde getirmektedir.

Diğer taraftan, mevcut koruma mevzuatımız¹⁷, Madran'ın (Madran, 2006) da ifade ettiği gibi 20. yüzyılda inşa edilmiş bir yapı ya da yapı grubunun korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak saptanamayacağı ve tescil edilemeyeceğine ilişkin bir hüküm içermemektedir. Buna karşın, bu çalışma ile farklı görüşmeciler arasında modern mimarlık ürünlerinin de mimarlık mirası olduğu ve korunması gerektiği yönünde yaygın bir anlayışın gelişmemiş olduğu ampirik olarak ortaya konulmuştur. 19. yüzyıl öncesi mimari varlıklarına yönelik toplumda oluşmuş farkındalık ve kabullenmenin modern mimarlık ürünleri içinde gelişmesinin, koruma platformu ve toplumun farklı kesimlerinin modern mimarlık eserlerini benimsemesi, koruma ve mimarlık kültürünün yerleşmesi ile gerçekleşebileceği ortadadır. Modern mimarlık mirası bağlamında, Altan-Ergut (Altan Ergut, 2013) DOCOMOMO'nun 1988 yılında kuruluşu ve ardından diğer uluslararası örgütlerin de konuyu öne çıkarması ile modern mirasın önemi konusunda örgütsel bir kabulün oluştuğunu belirtir. Ülkemizde ise modern mimari yapıların kültür mirasının bir parçası olarak değerlendirilmesinin 2000'li yıllarda başlayan bir süreçte kısıtlı bir çevrede tartışıldığının altını çizen Omay-Polat ve Can (Omay Polat & Can, 2008) bu durumu Türkiye'nin modern miras konusunda korumanın henüz ilk aşaması olan farkına varma ve kaygı duyma sürecinde olduğu şeklinde yorumlamaktadır.

Kültür varlıkları, özellikle de bu çalışmanın odağını oluşturan mimarlık mirasına yönelik olarak farkında olma durumunu ve koruma kültürünü geliştirmek için günümüz dünyasında yaşanan uluslararası gelişmelere ek olarak ulusal ve yerel ölçekte de bazı adımların atılması gerekmektedir. Mimarlık mirasının korunması için koruma kültürünün oluşturulması ve geliştirilmesi 1985 Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi ile dünyanın gündemine resmi olarak girmiştir. Ancak, tartışmalara başlangıç oluşturan bu belgedeki koruma kültürü vurgusu örneğin Türkiye'de koruma pratiğinde uygulamaya yönelik standartlarını oluşturmada yeterli olamamıştır. Bu nedenle kişi, kurum ve kuruluşlardan oluşan geniş bir aktör grubuna yönelik olarak politika ve eylemleri gerektiren koruma kültürünün geliştirilmesi ve toplum genelinde yaygınlaştırılması konusu özenle kültür politikalarının parçası olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, toplumda koruma kültürünün oluşturulması ve yaygınlaştırılması stratejisi başta ulusal ve yerel olmak üzere farklı düzeylerde izlenecek eylemlerle uygulamaya konulabilir.

Ulusal ölçekte koruma kültürünün oluşturulması ve yaygınlaştırılması için çalışma kapsamında sunulan uluslararası düzenlemelerden hareketle;

- Uygulanacak eylemler ile ilgili aktörler ve araçlar belirlenmeli,
- Kültür varlıklarını korumanın ve sürdürülebilirliğini sağlamanın her toplumun ve farklı toplumsal grupların hakkı ve sorumluluğu olduğu kabul edilmeli,
- Korunma süreçlerinde bilginin üretimi kadar, üretilen bilginin uygulamada kullanılması, aktörlerle paylaşılması ve ulaşılabilir olmasına da önem verilmeli,
- Bilgi gibi korumaya ilişkin üretilen her türlü karar ve koruma süreçlerinin de şeffaflaşması sağlanmalı, Kültür varlıklarını korumadan sorumlu kurum ve kuruluşlar; geliştirecekleri stratejileri, belirleyecekleri ilkeleri ve sorumluluklarını konuyla ilgili aktörlerle paylaşmalı,
- Koruma süreçlerinin başından sonuna kararlar mümkün olduğunca geniş katılımın ve uzlaşmanın sağlandığı ortamlarda alınmalı,
- Toplum genelinde koruma ve korunması gerekli varlıklara ilişkin bilgilenme ve bilinçlenmenin sağlanması için eğitim sisteminde yapılacak düzenlemelerle, koruma kültürü ve bilinci, tarih ve çevre bilinci gibi konularla bütünleştirilmelidir.
- Korumanın pratikte gerçekleştiği, korumanın öznesi olan fiziksel çevre, insan ve kültürün bir arada olduğu yerel ölçekte ise koruma kültürünün oluşturulmasında;
- Tüm paydaşların ve özellikle halkın koruma süreçlerine katılımı sağlanmalı,

¹⁷2863 kanun numarası ile 21/7/1983 tarihinde kabul edilen Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu.

- Korumanın fiziksel boyutu kadar sosyal boyutu da ele alınmalı, yerel halk koruma eylemlerinin odağında yer almalı,
- Kentliler arasında kültür varlıklarına ilişkin aidiyet duygusu yaratılmalı; bu duygunun sürdürülebilirliğinin sağlanması için ise kentin kültürel değerlerinin sahiplenilmesi sağlanmalı,
- Korumadan sorumlu kurum ve kuruluşlar kültür varlıklarının korunması için dönem ayırt etmeden çeşitli kampanyalar ve aktiviteler düzenlemeli ve kültürel mirasa yönelik farkındalığı artırıcı eylemlerde bulunmalı,
- Uygulamaya konulacak stratejiler ve izlenecek eylemlerde, yerelin bağlamsal özellikleri ile farklı toplum kesimlerinin özelliklerine göre özgün programlar geliştirilmeli, yerel mantığı ön planda tutan çözümler aranmalıdır.

Uluslararası düzenlemelerin de yönlendiriciliğinde ulusal ölçekte geliştirilecek politika ve stratejilerle yerel ölçekte gerçekleştirilecek uygulamalarla toplumun tüm kesimlerinde tarihimizin farklı dönemlerinde üretilmiş kültürel mirasımıza yönelik bilinç, farkındalık ve kabullenme oluşabilecek, koruma ve mimarlık kültürü yerleşebilecektir. Böylece, kültürel miras ve bu mirasın en önemli bileşenlerinden olan mimarlık mirasına yönelik koruma kültürünün yaygınlaştırılmasıyla kültür varlıklarının korunması, geliştirilmesi ve değerlendirilmesine dikey bir yönetim modeli ile yukarıdan aşağıya manipüle edilen bir olgu olarak yaklaşılmasından vazgeçilebilecektir. Ancak bu yolla kültür varlıklarının ve mimarlık mirasının korunması günümüz dünyasında yönetim mantığı ile hak ve sorumluluk çerçevesinde toplumun talebi, iş birliği ve katılımı ile hayata geçirilecek bir eyleme dönüşebilecektir.

6. TEŞEKKÜR

* Bu çalışmanın ampirik verisinin toplanması sürecinde görüşmeler için sabırla vakit ayıran tüm görüşmecilere teşekkürü borç biliriz.

** Çalışmamız sırasında bizden yardımını esirgemeyen Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü eski çalışanı Yüksek Şehir Plancı Gülden Bayrak'a ve Erzurum İl Çevre ve Şehircilik Müdürlüğü Proje İşlerinden Sorumlu Şube Müdürü Vekili Şenay Dumlu'ya teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKÇA

- Akkuş, G., Karaca, Ş, Polat, G. (2015). Miras Farkındalığı ve Deneyimi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik Keşifsel Bir Çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 71-81.
- Altan Ergut, E. (2013). Yirminci Yüzyıl Modern Mimarlık Mirası Korunmalıdır! DOCOMOMO Türkiye: 10. Yılın Ardından. *Mimarlık Dergisi*, 371. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=385&RecID=3160>
- Apaydin, V. (2017). Heritage Values and Communities: Examining Heritage Perceptions and Public Engagements. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 5(3-4), 349-364. <https://doi.org/10.5325/jeasmedarcherstu.5.3-4.0349>
- Aşıroğlu, T. (1974). Erzurum İlinin Tarihçesi. İçinde Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı Erzurum ve Çevresi. Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi. (1985). <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14268/avrupa-mimari-mirasinin-korunmasi-sozlesmesi.html>
- Aydeniz, N. E. (2009). Kent Arkeolojisi Kavramının Dünyadaki Gelişimi Ve Türkiye'deki Yansımaları. *Journal of Yasar University*, 4(16), 2501-2524.
- Azhari, N. F. N., & Mohamed, E. (2012). Public Perception: Heritage Building Conservation in Kuala Lumpur. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 50, 271-279. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.08.033>
- Bahtiyar Karadeniz, C. (2020). Assessment for Awareness and Perception of the Cultural Heritage of Geography Students. *Review of International Geographical Education Online*, 10(1), 39-64. <http://www.rigeo.org/vol10no1/Number1Spring/RIGEO-V10-N1-2.pdf>
- Bulut, A. D., & Kulözü, N. (2013). Erzurum Gar Binası. *Docomomo_tr IX Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları*, 1 49.
- Çetin, T. (2010). Cumalıkızık köyünde kültürel miras ve turizm algısı. *Milli Folklor Dergisi*, 11(87), 181-190.
- Costa, M., & Carneiro, M. J. (2020). The Influence of Interpretation on Learning About Architectural Heritage and on the Perception of Cultural Significance. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 1-20. <https://doi.org/10.1080/14766825.2020.1737705>
- Demas, M. (2002). Planning for Conservation and Management of Archaeological Sites. İçinde G. Teutonice, J.M. ; Palumbo (Ed.), *Management planning for archaeological sites. Proceedings* (ss. 27-50). The Getty Conservation Institute.
- Demircan, N. (2010). Mevcut Ve Öneri Kentsel Dönüşüm Projelerinin Peyzaj Mimarlığı Açısından İrdelenmesi, Erzurum

Örneği. İçinde Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Erzurum Taşınmaz Kültür Varlıkları. (2013). Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü. <http://www.korumakurullari.gov.tr/TR,88918/erzurum-kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlu.html>

Faro Sözleşmesi. (2005). <https://rm.coe.int/1680083746>

Floransa Bildirgesi. (2014). http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0480958001459594024.pdf

Gündoğdu, H. (2009). Erzurum Kent Tarihi ve Kültür Varlıkları. İçinde E. Madran & Z. Ç. Uysal (Ed.), *Erzurum ve Kültür Mirası* (ss. 24-50). TMMOB Mimarlar Odası.

Güneş, E., & Alagöz, G. (2018). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kültürel Miras Tutumları Üzerine Bir Araştırma. 753-777.

GÜNGÖR, H. F. (2011). Avrupa Konseyi Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi. 466, 67-88.

ICOMOS. (2011). *The Valetta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas*. Paris:

UNESCO. http://icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0209751001353671440.pdf

İşçi, C., Güzel, B., & Ataberk, E. (2018). Mekana Ve Yerel Halka Bağlılık, Kültürel Mirasa Yönelik Tutumu Etkiler Mi? *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), 583-606.

İşçi, T., Ağırbaş, S., & İşçi, C. (2017, Ekim 22). Kültürel Miras Parşömenine Yönelik Yerel Halk Tutumunun İncelenmesi. *The First International Congress on Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability FUTOURISM 2017*.

https://www.researchgate.net/publication/320555111_KULTUREL_MIRAS_PARSOMENE_YONELIK_YEREL_HALK_TUTUMUNUN_INCELENMESI_THE_ATTITUDE_OF_LOCAL_PEOPLE_TOWARDS_A_CUTURAL_HERITAGE_PARCHMENT/link/5d7d1f484585155f1e4dd0c4/download

Kamacı, E. (2014). 2863 Sayılı KTVKK'nın Uluslararası Yasal Düzenlemeler Bağlamında Değerlendirilmesi. *METU Journal of The Faculty of Architecture*, 31(2), 1-23. <https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2014.2.1>

Karaca Yılmaz, Ş., Akkuş, G., Şahbudak, E., & Işkın, M. (2017). Kültürel Miras Farkındalığı: Cumhuriyet Üniversitesi Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama Çalışması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 9(16), 86-100.

<https://doi.org/10.20990/kilisibfakademik.295701>

Karpuz, H. (1976). *Erzurum'da Türk-İslam Yapıları*. Kültür Bakanlığı İller Serisi:1.

Katapıdı, I. (2015). Examining Awareness of Heritage in Greek Traditional Settlements. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers-Urban Design and Planning*, 168(5), 251-258.

Keskin, M., & Saçlı, Ç. (2020). Turizm Öğrencilerinin Hatay İli Somut Kültürel Miras Değerine Yönelik Algıları: İskenderun Teknik Üniversitesi Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 335-343.

Köroğlu, Ö., Ulusoy Yıldırım, H., & Avcıkurt, C. (2018). Kültürel Miras Kavramına İlişkin Algıların Metafor Analizi Yoluyla İncelenmesi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 98-113.

Kulözü, N. (2015). Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları X Üzerine. *Mimarlık Dergisi*, 52, 31-32.

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=395&RecID=3570>

Kulözü, N. (2016). Bir Mekansal Modernleşme Öyküsü Erzurum Kenti ve Kentsel Mekanında İkili Dokunun Oluşumu. *İdeal Kent*, 202-227.

Kulözü, N., & Bulut, A. D. (2013). Erzurum Atatürk Üniversitesi Kampusu. *Docomomo_Tr IX Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları*.

Kulözü Uzunboy, N. (2017). Artificial Identity Elements of a Historical City as Cultural Accumulation of Civilizations: Erzurum, a Case from Asia Minor. *International Journal of Social Science and Humanity*, 7, 252-259.

Kültürel Miras Alanlarının Algılanması ve Sunumu Tüzüğü. (2008). <http://icomos.org.tr/?Sayfa=Tuzukler1&dil=tr> tüzük

Levent, Y. S. (2011). Kültür Mirasına İlişkin Koruma Politikaları ve Uygulamalarında Kamu Yararı İlkesi. *Toplum ve Demokrasi*, 5(11), 115-132.

Madran, E. (2006). Modern Mimarlık Ürünlerinin Belgelenmesi ve Korunması Süreci İçin Bazı Notlar. *Mimarlık Dergisi*, 332. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=50&RecID=1207>

Madran, E. (2007). Ulusal Mevzuatın Tarihsel Gelişimi. İçinde M. S. Akpolat (Ed.), *Kültürel Miras Mevzuatı içinde* (ss. 52-76). Anadolu Üniversitesi.

Nyaupane, G. P., & Timothy, D. J. (2010). Heritage Awareness and Appreciation Among Community Residents: Perspectives from Arizona, USA. *International Journal of Heritage Studies*, 16(3), 225-239.

Okuyucu, A., & Somuncu, M. (2012). Kültürel Mirasın Korunması Ve Turizm Amaçlı Kullanılmasında Yerel Halkın Algı Ve Tutumlarının Belirlenmesi: Osmaneli İlçe Merkezi Örneği. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(1), 37-51.

Omay Polat, E. E., & Can, C. (2008). Modern Mimarlık Mirası Kavramı: Tanım ve Kapsam. *MEGARON/Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 3(2), 177-186.

Özgen, S. (2009). Tarihi Çevre İçinde Üç Boyutlu Çalışmaların Cepheler Açısından Algılamaya Etkisi. İçinde *Yayınlanmamış doktora tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon*.

Özgönül, N. (2012). Uluslararası Koruma Mevzuatı. İçinde M. S. Akpolat (Ed.), *Kültürel Miras Mevzuatı* (ss. 26-51). Anadolu Üniversitesi.

Shankar, B., & Swamy, C. (2013). Creating Awareness for Heritage Conservation In The City Of Mysore: Issues And Policies. *International Journal of Modern Engineering Research (IJMER)*, 3(2), 698-703.

Sürücü, O., & Başar, M. E. (2016). Kültürel Mirası Korumada Bir Farkındalık Aracı Olarak Sanal Gerçeklik. *Artium*, 4(1), 13-26.

Tarihi Öne Söylen Kentlere İlişkin Split Bildirgesi. (1971).

<http://www.kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Tarihi-Oneme-Sahip-Kentler-Split,-COE,-1971.pdf>

The Burra Charter. (1999). https://australia.icomos.org/wpcontent/uploads/BURRA_CHARTER.pdf

The Nara Document on Authenticity. (1994).

- Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri*. Milliyet Gazetesi Yayınları.
- Tuncer, M., & Madran, E. (2012). Koruma Kavramının Tarihsel Gelişimi. İçinde Mustafa Servet Akpolat (Ed.), *Kültürel Miras Mevzuatı* (ss. 2-21). Anadolu Üniversitesi.
- Turgut Gültekin, N., & Uysal, M. (2018). Kültürel Miras Bilinci, Farkındalık ve Katılım: Taşkale Köyü Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 2030-2065.
- Ünsal, D., & Pulhan, G. (2012). Türkiye’de Kültürel Mirasın Anlamı ve Yönetimi. İçinde A. Aksoy & D. Ünsal (Ed.), *Kültürel Mirasın Yönetimi* (C. 388, ss. 30-60). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ünüvar, I. (1954). *Erzurum Vilâyeti*. Duygu Matbaası.
- Yaman, Y. (1981). *Yurt Ansiklopedisi: Türkiye, İl İl: Dünyü, Bugünü, Yarını*. Anadolu Yayıncılık.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri. İçinde *Detay Yayıncılık, Ankara*. Detay Yayıncılık.